

Book Reviews

FRANTIŠEK VŠETIČKA, GARANCE GROTESKNOSTI,
Olomouc: Nakladatelství J. Vacl, 2010, 182 s.

Po monografiích *Podoby prózy* (Olomouc: Votobia, 1997), *Tektonika textu* (Olomouc: Votobia, 2001), souborech rozsáhlých studií *Kroky Kalliopé* (Olomouc: Votobia, 2003)¹ a *Možnosti Meleté*² (Olomouc: Votobia, 2005) a knihách popularizačních fejetonů o osobnostech spojených s Olomoucí (*Olomouc literární*, Olomouc: Votobia, 2002) nebo s Moravou a Slezskem (*Morava a Slezsko literární*, Olomouc: Nakladatelství J. Vacl, 2009) vychází monografická práce F. Všetického věnovaná dílu známého českého prozaika Romana Ráže. Prózy založené na komičnosti a na groteskním vidění světa považuje tento literární vědec za nejzávažnější v rozsáhlé Rážově tvorbě, o čemž svědčí i zvolený název monografie.

Pojetí grotesky a grotesknosti vysvětluje Všeticka v první kapitole monografické části knihy: jako přístup založený na spojování heterogenních prvků do jednoho celku (komického a tragického pohledu na svět, směšného a hrozného, nízkého a vznešeného, bezbožného a posvátného), na nadsázce a na odmítání racionalisticky „uzavřeného způsobu myšlení“ (s. 6).

Knihu tvoří:

- monografická část – vlastní rozbory děl Romana Ráže;
- slovník termínů, které jsou užívány v této knize i v předchozích monografiích a souborech teoretických studií;

1 Srov. recenze I. Kolářové *František Všeticka, Kroky Kalliopé*, „Stylistyka“ 2004, t. XIII, s. 391–395.

2 Srov. recenze I. Kolářové *František Všeticka, Možnosti Meleté*, „Stylistyka“ 2006, t. XV, s. 449–454.

- bibliografické seznamy děl Romana Ráže, recenzí na jeho díla a teoretických prací o něm;

- rozhovor Františka Všetického s Romanem Rážem.

Monografická část se skládá z Úvodu a patnácti kapitol. Počátky grotesky hledá Všetická již ve středověkých dramatech (především v Mastičkáři, v Kocmánkových interludiích), ve staročeských satirách, ve 20. letech minulého století považuje za nejvýraznější dílo uplatňující groteskní pohled na svět především Haškovy *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Zejména se však – v souladu s tématem monografie – zaměřil na uplatnění grotesky v české literatuře 60. a 70. let 20. století: v knihách Kundery, Škvoreckého, v absurdních dramatech I. Vyskočila a V. Havla, ale též v literatuře oficiálně vydávané a často i oceňované: v románech M. Skály, V. Párala, B. Hrabala a v některých dílech L. Fukse. U Romana Ráže podle Všetického groteskní zpracovávání skutečnosti v literárních dílech převládá.

Další kapitolu tvoří výčet biografických dat života Romana Ráže od narození po současnost a stručná charakteristika jeho tvorby s rozdělením do tvůrčích etap. Po prvním krátkém, možná málo známém období básnické tvorby a povídkách shrnutých v r. 1962 do knihy *Jediná noc* (v rozhovoru s F. Všetickou sám Roman Ráž na jednom místě vzpomíná na tyto básnické počátky i první povídky, které publikoval mj. v časopise *Host do domu*) následují v 60. letech minulého století Rážova díla, v nichž se uplatňuje přístup Všetickou charakterizovaný jako „modelová absurdní próza“: Všetická jako příklady uvádí např. názvy *Kdo umlčel Matyáše* a *Učitel ptačího zpěvu*: druhá uvedená kniha byla v době svého vzniku možná známější v zahraničí než v Československu, jak vzpomíná R. Ráž v již zmíněném rozhovoru (byla vydána ve Švýcarsku a v Německu). Román *Faust umírá dvakrát* vnímá Všetická nejen jako absurdní prózu, ale současně jako román psychologický, stejně jako knihu *Smrt v kaštanovém domě*, v níž – jak napovídá název – nechybí zápletka kriminální.

Další kapitoly jsou už nazvány podle jednotlivých děl, jimiž se Všetická zabývá. Při jejich rozboru uplatňuje postupy, s nimiž jsme se mohli setkat v jeho dříve vydaných citovaných souborech studií.

Za stěžejní dílo Romana Ráže zřejmě považuje román *Prodáváč humoru* (1970, vyjít mohl až o několik let později). V hlavním hrdinovi Jožinovi Petránkovi Ráž podle Všetického poprvé vytvořil do té doby netypického hrdinu-outsidera, pseudohrdinu – smolaře – neúspěšného náboráře estrádních programů, který však nakonec dokáže splnit zdánlivě neřešitelný úkol (zajistí nespokojenému vedoucímu souboru dostatečný počet představení ve dvou dnech). Paradox podle Všetického spočívá v tom, že právě tento „úspěch“ přiměje outsidera Petránka k přehodnocení a změně dosavadního života. V rozhovoru Ráž Všetickovi potvrdil, že při tvorbě románu využil

i vlastní zkušenosti a zážitky z desetileté práce režiséra a dramaturga různých, mj. i zábavných pořadů, v 60. a 70. letech. Na rozdíl od svého „pseudohrdiny“ však Roman Ráž sám byl v této činnosti velmi úspěšný. Základní časové pásmo děje románu tvoří dva dny, hranice dnů dělí knihu do dvou částí; důležitou úlohu pak ve stavbě textu hrají neustálé retrospekce, na které Všeticka pohlíží jako na „trýznivé“, zdůrazňující „outsiderovský“ charakter hlavní postavy. Morální charakter Jožina Petránka Všeticka rozhodně nehodnotí negativně: jako pozitivní vlastnost vyzdvihuje např. jeho schopnost solidárního citění (ačkoliv ji demonstruje na groteskním snu o aligátorech, v němž se Petránek staví na stranu pronásledovaného zvířete).

Obraz charakteru hrdiny-outsidera se v jednotlivých Rážových prózách liší. U „hrdiny“ románu *In flagranti* Všeticka nezdůrazňuje špatný charakter, ale spíše slabost, neschopnost rozhodnout se v důležitých životních situacích: i v textu stejnojmenné studie jej několikrát nazývá expresivním výrazem *slaboch*. Naopak hrdinu románu *Šokmistr* Pavla vidí Všeticka nejen jako „nýmanda“, ale především protekčního člověka bez schopností a zájmu, bez jakýchkoliv ambicí cokoliv dokázat, který se navíc získat maximum od lidí ze svého okolí, popř. i z rodiny. Vrtílka z románu *Vrabčí hnízdo* vnímá jako „výkuka“ a „hochštaplera“. Obě postavy tedy Všeticka hodnotí nejen jako bezvýznamné a neužitečné, ale též jako charakterly, které svému okolí škodí nebo kteří jiné lidi zneužívají. Odlišný typ hrdiny-outsidera nachází Všeticka v Rážově románu *Cesta po kolenou*: Keramik (nazývaný po celou dobu pouze touto přezdívkou) je sice člověk aktivní, tato vlastnost se však často obrací spíše proti němu. Na druhé straně jej však Všeticka vidí jako osobu, která se nechává příliš ovlivňovat („postrkovat“) svým okolím. Jako plné rozporů chápe Všeticka vykreslení vztahu Keramika k jeho vlastní matce: hrdina na jedné straně netají svůj odpor k matčině lakotě, k negativnímu chování k jeho vlastní rodině a k nenávisti k němu samému, na druhé straně se za tyto pocity stydí, zvláště když zjistí, že jeho nenávist k matce přechází v lhostejnost, a když si jednoho dne uvědomí, že vlastně neví, kde jeho matka pracuje a bydlí, a dokonce ani to, zda ještě vůbec žije. Ve *Fraňovi* z románu *Pokušení na konci léta* Všeticka vidí člověka, který není tak naprostým outsiderem a „nýmandem“. Současně se v tomto románu objevuje i postava opačné charakteristiky – zpěvačka Zlata, pro niž Všeticka užívá termínu „insider“ jako označení člověka s pozitivním pohledem na svět a schopného vyniknout v určitém oboru. Všeticka upozorňuje, že Ráž ve *Fraňovi* vytvořil typ tzv. kontinuální postavy, známý již např. z díla Hrabala nebo Škvoreckého: Fraňa Remus z románu *Pokušení na konci léta* „přechází“ do později vydaného *Bonvián*. V něm jej však Všeticka již nevnímá jako outsidera, ale spíše jako člověka na konci umělecké dráhy, sice obyčejného divadelního a estrádního herce, který však dokáže svoje schopnosti

uplatnit. Jednoho z hrdinů z románu *Bludné kameny* – Slávka, ač duševně mírně zaostalého, považuje Všeticka za hlavního nositele mravních hodnot: takový přístup k hodnocení handicapovaného člověka rozhodně nebyl typický pro dobu do r. 1989. Skutečným outsiderem je v této knize hlavní postava Dorek, člověk pasivní, neúspěšný, který v závěru ztrácí vše včetně manželky (Všeticka jako by jeho osud chápal více tragicky než osud Slávka, který nakonec umírá). A v románu *Zachránci samoty* již nehrají důležitou úlohu pouze bezvýznamní „nýmandi“, ale též lidé zlí, působící neštěstí, nebo dokonce smrt jiných lidí. Postavu, která je symbolem zla, spatřuje Všeticka v „osudové ženě“ Daně, jíž přisuzuje dokonce psychopatické rysy. Současně však vyzdvihuje jako postavu pozitivní bezejmenného lékaře, skutečného „zachránce“, jemuž ostatní postavy svěčují svoje problémy nejen zdravotní.

Všeticka ukazuje, jak děj řady románů významně určují vztahy hrdiny-outsidera k dalším postavám, často líčené spíše jako negativní: takový je nejen vztah Keramika (z románu *Cesta po kolenou*) k vlastní matce a Dany (ze *Zachránců samoty*) k přátelům, jimž přináší neštěstí, a dokonce smrt. Jako již nikoliv groteskní, ale spíše tragické vnímá Všeticka rozvíjení mezilidských vztahů – rodičů, dcery a zete až k postupnému vyvrcholení konfliktu a k smrti některých z hrdinů v románu *Narcisový dům*. Groteskně podle Všeticky působí také časté povrchní vztahy hlavních (většinou mužských) hrdinů k osobám opačného pohlaví: např. Vrtílek z románu *Vrabčí hnízdo* opouští manželku pro milenku, v závěru se však vrací zpět k manželce; milenky mu připomínají ženy ze známých obrazů barokních malířů.

Všeticka si detailně všímá Rážovy práci se jmény: např. jmen žen v románu *Šokmistr*: Špatnička – Dobřenka, Krutá – Něžná, Veselenka – Smutněnka, nebo volby příjmení kolegů: Dolák – Horák, popř. komicky vyznívajících zdvojnásobení Dolánek – Horánek. Šokmistr je přezdívka, kterou dala Pavlu Loudovi jeho matka (dříve tak nazvala dědečka). A stranou Všetického pozornosti nezůstávají ani názvy Rážových románů: *Prodavač humoru* nebo *Šokmistr* jsou tituly protagonistické, zatímco *Bludné kameny* je název tzv. mysteriózního předmětu: takovým je na první pohled obyčejný kámen zvaný Soudničák, přinášející neštěstí (Všeticka vysvětluje, že takové „mysteriózní předměty“ bývaly obvykle spjaty s aristokratickým prostředím, jejich využití pro obraz života na vesnici pokládá za velmi neobvyklé). Tzv. variujícím titulem je název románu *Vrabčí hnízdo*: objevuje se v něm jednak skutečné vrabčí hnízdo za oknem bytu hlavního hrdiny Vrtílka, jednak román s tímto názvem, který posuzuje redakce, v níž Vrtílek pracuje, a současně je vrabčí hnízdo pro Rážovy románové postavy metaforickým označením celého světa. Jako variující vnímá Všeticka i název *In flagranti*: nejde jen o variující scény, v nichž jsou různé postavy tohoto románu skutečně přistiženi v situaci „in flagranti“, ale sledovány jsou i způsoby

vedení rozhovorů na toto téma. Metaforickými názvy jsou *Pokoušení na konci léta* (konec léta je metaforou končícího uměleckého období zpěvačky Zlaty) a *Cesta po kolenou* (slovy Všetičky jde o „ponižující, pokorný pohyb, putování plně hořkosti a rozčarování“). Název *Cesta po kolenou chápe* Všetička současně jako titul motorický, tj. zachycující pohyb, a *Pokoušení na konci léta* jako titul temporální.

Temporální princip (sledování uplatnění různých druhů časů v literárním díle) patřil u Františka Všetičky vždy ke stěžejním momentům, kterými se ve výstavbě různých děl zabýval. V románu *Vrabčí hnízdo* spatřuje signifikantní čas ve věku hrdiny (50 let), v období, v němž se román odehrává (5 let), v počtu let, která Vrtílek strávil v nakladatelství (25 let). V románu *In flagranti* chápe Všetička jako signifikantní čas začátek školního roku a dny významných výročí.

Téměř v každém z děl nachází Všetička kompoziční „rámování“: např. v románu *Vrabčí hnízdo* v odchodu hlavního hrdiny ze zaměstnání na počátku děje a v návratu do téhož zaměstnání v závěru knihy. Tzv. muzikální rámování spatřuje v románu *In flagranti* (jedna z postav poslouchá známou Vivaldiho skladbu na počátku, jiná postava na ni myslí v závěru děje románu).

V knize *Bludné kameny* považuje Všetička za základ stavby textu „syžetový rytmus“ – střídání kapitol, jejichž děj se odehrává v Praze, s kapitolami, jejichž děj je soustředěn do vsi Boroucov na Vysočině. Pozoruhodné je, jak Všetička upozorňuje na scénu v závěru románu, kdy se před zraky jednoho z hrdinů na silnici před autem objeví dvojice krocanů: živý krocan ukřívá mrtvou družku: tento obraz Všetička vůbec nevnímá jako groteskní.

Z různých typů scén si Všetička všímá důkladně např. tzv. zcizovací scény, tj. scény, v níž se hrdina chová nevysvětlitelně, nepřiměřeně situaci, vysvětlení bývá nečekané – někdy tragické (ředitel v románu *Bonvián* jezdí pravidelně navštěvovat cizí ženu, v závěru se ukáže, že nikoliv milenku, ale invalidní sestru, která nakonec umírá), někdy komické (hrdina románu *Cesta po kolenou* se z nevysvětlitelných důvodů ukřívá mezi auty, a nakonec se ukáže, že se skrýval před poštovní doručovatelkou).

Pozornost věnuje Všetička někdy i funkci konkrétních míst ve stavbě Rážových textů: např. v románu *Zachránci samoty* je „osudovým prostorem“ chalupa na samotě zvané *Samotín*. Toto místo „svazuje lidi, dává je dohromady, aniž si to oni vždycky přejí“.

Všetička neopomíjí ani možné paralely výstavy textů románů R. Ráže a jiných významných autorů, např. ve výstavbě textu Rážova *Vrabčího hnízda* a španělského pikareskního románu *Život Lazarilla z Tormesu* (Lazarillo je sluha, prototypem člověka sloužícího nadřizeným a současně sloužícího zmíněnému románu *Vrabčí hnízdo*, který redakce posuzuje, je podle Všetičky i Vrtílek).

Práce Františka Všetického s textem děl Romana Ráže je velmi důkladná. Krátká recenze nemůže postihnout všechny aspekty a odborné kvality fundovaných studií tohoto literárního vědce. Za přínosnou můžeme považovat především skutečnost, že tento fundovaný literární vědec upozorňuje na mnohé zajímavé momenty v rozsáhlé Rážově tvorbě tak, aby zaujal nejen literární vědce nebo lingvisty, ale aby vyvolal zamyšlení nad problémy zachycenými v těchto dílech, které nejsou poplatné jen 60., 70. a 80. letům minulého století, a samozřejmě aby přivedl čtenáře k přečtení Rážových děl.

IVANA KOLÁŘOVÁ